

השיחה באוצר

בפרשת 'פיקודי', סיומו של ספר שמות, מתוארת הקמת המשכן, וההתגלות שאחריה: "וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן". שתי מלים מתארות את יחסנו להקב"ה: קדושה וכבוד. למושגים אלה וליחס ביניהם רוצה אני להקדיש את השורות הבאות, בעזרתם האדיבה של שלושה ילדים.

אם נשאל ילדים "היכן הקב"ה?" נקבל מגוון שלם של תשובות מעניינות ולפעמים אף מדהימות. בגיל מסוים, בעקבות מסורת הדורות, נקבל שתי תשובות עיקריות. אחד יענה "א-להים בשמים", אחר יענה "א-להים בכל מקום". נראה לי ששתי תשובות אלו מהוות, מה שאשתי הפסיכולוגית מכנה במחקרה "מבשרות", אינטואיציות ראשוניות של רגשות דתיים הפוכים, שאינם חייבים להיות סותרים. "א-להים בשמים" מבטא ריחוק. זהו נוסח היולי של מה שהשפה פילוסופית מכנה "טרנסצנדנציה". א-להים מצוי 'מעבר' לטבע ולעולם, ואף מעבר לכל אפשרות אנושית להשיג את מהותו. "א-להים בכל מקום" מבטא קרבה. א-להים נוכח בעולם ובטבע, על ידינו, בלבנו. נוכחות זאת מכונה בשפה הפילוסופית 'אימננציה'. כדי לציין את ה'מעבר', משתמש המקרא במושג 'קדושה'. הנוכחות הא-להית מבוטאת במונח 'כבוד', שאינו מתייחס בהקשר זה לתפארת וליקר (כבבית המשפט), אלא לנוכחות הא-להית, שלפעמים מקבלת ביטוי מוחשי: "וַיִּשְׁכֶּן כְּבוֹד ה' עַל הָרֹאשׁ... וּמָרָא כְּבוֹד יְדֹד כְּאֵשׁ אֲכָלֶת" (שמות כד, טז-יז). כך גם בסיום פרשתנו. למושג 'כבוד' התווסף בלשונם של חז"ל המושג 'שכינה'. לעומת זאת, השם 'הקדוש ברוך הוא' ייצג אצלם את הריחוק. לא לחינם נתנה השפה לשני מושגים אלה אופי מעין 'מגדרי'. השכינה היא אמהית, קרובה לנו, תינוקות קיומיים ופילוסופים חסרי אונים. השכינה מייצגת את הא-להים הדואג לנו, סומך אותנו, עוזר לנו: "ששכינה למעלה מראשותיו של חולה" (שבת יב ע"ב) "שנאמר ה' יִסְעֲדֵנוּ עַל עֲרֹשׁ דָּוִד" (תהילים מא, ד). הקדוש ברוך הוא אבהי, וכמקור החוק והחובה המוסרית הוא מרוחק יותר.

המשכן מהווה סמל של האימננציה (שמות כה, ח): "וַיֵּצֵאוּ לִי מִקְדָּשׁ - וַיִּשְׁכְּנֵנִי בְּתוֹכָם", הא-להים "שוכן" בְּתוֹכָם, בלבם ובחיייהם של בני ישראל. אולם, כדי שלא נגיע להשקיף על הכל בגובה העיניים של מציאותנו הגשמית, מדגישה התורה בספר דברים את הטרנסצנדנציה. בית המקדש שבעתיד הוא "הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל-לְהִיף לָשׁוֹם שְׁמוֹ שָׁם" (דברים יד, כד). ובנוסף אחר, תקיף יותר, נאמר פעמים מספר: "לְשָׁכְנוּ שְׁמוֹ שָׁם" (טז, ב). שמו ישכון בבית האבנים, במקדש. אבל הפסוק בפקודי לא אמר דבר רחוק מזה על המשכן. כבודו הוא השוכן שם.

שיחה באוצר

תמיד חשבתי שרבות ניתן היה ללמוד, אילו הצלחנו להפגיש הוגים שחיו בתקופות שונות, ולהביא אותם לנהל ביניהם שיחה. כיצד יוצרים במת מפגש כזאת? מחברים שונים הפגישו אותם בגיהינום. הגיהינום הוא עבורי דבר רציני מדי כדי לשלוח לשם אנשים. בחרתי לעצמי להפגיש את ההוגים בטרם נולדו, לפני ששכחו את תורותיהם העתידיות, אליהן חזרו רק אחרי מאמצים רבים. נזכרתי ברש"י (עבודה זרה ה, ע"א): "אוצר יש... ומבראשית נוצרו כל הנשמות העתידות להולד ונתנם לשם". באוצר הזה נפגשתי עם אותם שני הילדים שהכרנו לעיל, העתידים להיקרא בישראל ברוך שפינוזה ויחזקאל הרמן כהן. אליהם הצטרף ילד שלישי העתיד להיקרא אברהם יצחק הכהן קוק. רשמתי את שיחתם, תוך תקווה שלכבוד חודש אדר, יואיל העיתון לפרסמה.

ברוך: אסביר לכם את עמדותי בעזרת משל, שכל משל הוא חלקי ובלתי מדויק. ולמרות זאת, הוא יעזור לי להסביר את האימננציה על פי תפיסתי. אנא חשבו על תא כלשהו בגוף האדם, אחד התאים האדומים בדם למשל, שמשום מה זכה למודעות ולתבונה. הוא חוקר את הקוסמוס בו הוא חי, ואחרי מאמצים תופס את האחדות שבו, את האדם שהוא הכוליות של עולם זה, עולם בו הוא חלק. בכך גילה התא את הא-להים, על שני מימדיו המוכרים: הגשמי והנפשי. איך אברהם יצחק היה אולי מנסח זאת: 'א-להים' בגימטריא 'הטבע'. זהו גרעינה של האינטואיציה הפאנתיאיסטית.

הרמן יחזקאל: פילוסופים ומיסטיקנים הדגישו את האימננציה, אולם אתה ברוך, עברת את הגבול. על פי שיטתך, א-להים לא נוכח בעולם, הוא הוא העולם. בדעותיך נכרת דווקא מורשת האלילות. הרמב"ם, מורה כל הנבוכים, לימד אותנו את תורת הייחוד. ייחוד היא הרבה יותר מאשר אחדות אותה אתה מדגיש. הא-להים שונה מכל מה שבעולמנו, עולמנו אינו א-להי. הפנתיאיזם אינו רק כפירה, היא פשע מוסרי, אך על זה להלן.

אברהם יצחק: שניכם טועים, כלומר צודקים. גם אני אסביר במשל את עמדותי. נתאר לעצמנו סופר היוצר במחשבתו ספר מופלא על עולם ומלואו. נניח שגיבורי הספר חיים, חושבים ומרגישים. אמנם כן, הסופר שולט על העלילה אלא שהוא מכבד את עצמאות גיבוריו ומצפה לראות את המציאות שהם בונים. הקב"ה הוא מעין סופר כזה, העולם - מעין ספר, שמציאותו אינה בנייר או בדיו, אלא כביכול במחשבתו של הסופר. ואולי יש במחשבתו ספרים הרבה. אין קיום לספרים בלעדי הסופר החושב אותם. הסופר "ממלא כל העולמות". זאת ה'אימננטיות', ובשפת הקבלה: "לית אתר פנוי מניה", אין מקום פנוי ממנו. אבל הוא הרבה יותר מאוסף הספרים שבמחשבתו. הוא "סובב כל העולמות",

הרמן יחזקאל: לזה אנו, הפילוסופים, קוראים פאנֶאנְתֶאיזם. אבל גם אתה קרוב מדי אל החיצונים.

ברוך: שוב הדיאלקטיקה החמקנית והבלתי נסבלת שלך, אברהם יצחק? ולך, הרמן יחזקאל אוסיף, בשפה הפוסט-מודרנית, די עם הניגודים הבינריים שלך!

אברהם יצחק: לא רק שלו, גם שלי. המוניזם פירושו שלילת הניגודים, ואני מברך את "המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך". המתנגדים שאלו את החסידים: אם השכינה בכל מקום, למה אסרה ההלכה להתפלל במבואות המטונפים? וגם אתה ברוך נשאל כך: אם הכל א-להים, הרי שאין הבדל בין טוב לרע, בין יפה למכוער ומגונה, בין צדק לעוול. את יסודות המוסר אנו חייבים לרכוש מהא-להים הטרוסצנדנטי, ורק לאחר מכן לדבוק באימננטיות. האינסוף נוכח בעולמנו, לא רק בסנה הבוער אלא בכל שיח ופרח, בכל נשימה ונשימה שבקרבו. זאת נוכחות שאתה הרמן יחזקאל, לא תוכל אף פעם להבין ולהרגיש.

יחזקאל: כנראה ששניכם שיכורי א-להים, ואיך יאמר עמנואל לוינס, לשיכורים אסור להיכנס למקדש. אך אני חייב לחזור אליך ברוך. המונותיאיזם הוא המושג האידיאלי בה"א הידיעה. המוניזם הוא מושג מתועב. המוסר נולד מההבחנה בין הראוי למצוי, בין טבע למוסר. אחרת, כבשיטתך, הזכות הוא כת, הכוח והא זכות. ומעמנואל לעמנואל. עמנואל קאנט שהבחין ביניהם, נראה לי יותר יהודי ממך שעבורך הכל אחד. מהיכן תלמד את המוסר, מהטבע? משם ניתן לקבל רק מוסר השכל אחד: הדג הגדול בולע את הקטן.

ברוך: הוא בולע אותו ממילא. ואגב, אני אדם, לאו דווקא יהודי.

יחזקאל: כיצד הצלחת להשיג רייטינג כזה בעולם המודרני? ואומרים עליך שאתה דמוקרטי? האמנם? היכן החירות האנושית, הבחירה החופשית?

ברוך: הבחירה החופשית? אילו לאבן הייתה מודעות, היא הייתה חושבת בזמן נפילתה, שהיא נופלת כי היא בחרה בכך באופן חפשי.

אברהם יצחק: החכמים למדו אותנו שהחרות האנושית הוא הצלם א-להים שבאדם.

ברוך: נגמלתי כבר מדמויך האנושיים.

אברהם יצחק: אמנם כן, הדימויים האנושיים מטעים. ולמרות זאת אומר לך דבר שלא כדאי לשכוח. אתה תכתוב אי שם, שאם בספר יש אלף קביעות, כשתשע מאות תשעים ותשע מהן נכונות, ואחת שגויה, מן הראוי לזרוק אותו. רבי נחמן מברסלב אמר אי שם, מבלי להכירך, בדיוק את ההיפך. אם באותו ספר יש קביעה אחת בה תלויים חייך, אל תזרוק. אולי גם באתיקה שלך, יש קביעה כזאת, ואולי ברוך תהיה. במסכת התיאולוגית-מדינית? אני מפקפק. טוב שלא כתבת את המסכת בעברית ובאותיות רש"י. הוא היה עלול להתקבל ולהמיט עלינו קטסטרופה.

עד כאן השיחה. ואולי, המשך יבוא.